

Bu nalayiq məzəli əhvalat sevimli vətənimizin qarşısıalınmaz bir qüvvə ilə riqqət doğuran, sadələvh coşqunluqla intibaha başladığı, bütün cəsur vətən övladlarının yeni qismətə can atdığı, yeni ümidlərlə yaşadığı bir dövrdə baş vermişdir. Məhz o vaxt, aydın və şaxtalı bir qış axşamında, artıq saat on ikiyə işləmiş üç nəfər son dərəcə mötəbər kişi Peterburq tərəfdə ikimərtəbəli yaraşıqlı bir evdə rahat, hətta təmtəraqla bəzədilmiş otaqda oturub çox maraqlı mövzuda təmkinlə, yaxşıca söhbət edirdi. Bu üç kişinin üçü də general rütbəsində idi. Onlar balaca mizin ətrafında, yaraşıqlı, yumşaq, qoltuqlu kürsülərdə əyləşib söhbət əsnasında səssizcə, xırımxırım, ləzzətlə şamdan şərabı içirdilər. Şərab şüşəsi elə buradaca, mizin üstündə, içində buz olan gümüş vazada idi. Məsələ bundadır ki, ev sahibi altmış beş yaşlı qoca, subay, məxfi müşavir Stepan Nikiforoviç

Nikiforov təzəcə aldığı evə köçməyini və eyni vaxta düşən, lakin indiyədək bir dəfə də olsun keçirmədiyi təvəllüd gününü bayram edirdi. Bayram da nə bayram! Gördüyünüz kimi, cəmi iki qonaq vardı, ikisi də cənab Nikiforovun keçmiş iş yoldaşı, əvvəllər tabeliyində xidmət edən şəxs idi, bunların biri həqiqi mülki müşavir Semyon İvanoviç Şipulenko, digəri – həqiqi mülki müşavir İvan İliç Pralinski idi. Onlar saat doqquz radələrində gəlib əvvəl çay, sonra çaxır içməyə başladılar, həm də bilirdilər ki, düz on ikinin yarısında durub evə getməlidirlər. Ev sahibi bütün ömrü boyu dəqiqlik sevmişdir. Onun haqqında iki kəlmə danışaq: o, iş azmaşlı, kiçik məmur kimi başlamış, hansı rütbəyə nail olacağını əvvəlcədən yaxşı bilərək tam qırx beş il dinməz-söyləməz bu əzaba qatlaşmışdı. Artıq iki ulduzu olsa da, göydən ulduz qamarlamaqdan zəhləsi gedərdi, xüsusən hər hansı hadisə münasibətilə öz şəxsi mülahizəsini söyləməyi xoşlamazdı. O həm də vicdanlı idi, yəni elə də vicdansız bir iş tutmamışdı; subaydı, çünki xudbindi; ağıllı olsa da, aqlını nümayiş etdirməkdən zəhləsi gedərdi; səliqəsizliyi və vəcdə gəlməyi heç sevməzdi, vəcdi əxlaq səliqəsizliyi sayardı, ömrünün axırında isə tamamilə rahat bir guşəyə çəkilib şirin, tənbel mürgüyə daldı, tək-tənha yaşamağa başladı. Özü hərdən daha yaxşı adamlara qonaq getsə də, hələ cavanlığından qonaq qəbul etməkdən zəhləsi gedirdi, son vaxtlarda isə kartları fiqurla düzməklə məşğul

olmadıqda yemək otağındakı saati ilə təkliddə qalmaqla kifayətlənər, bütün axşamı yumşaq kürsüdə mürgüləyərək buxarı üstündəki şüşə qalpak altında qoyulmuş saatin tıqqıltısına səbirlə qulaq asardı. O, zahirən son dərəcə səliqəli idi, üzü qırxılı olurdu, yaxından cavan görünürdü, yaxşı qalmış bu adam hələ çox yaşayacağına ümid verir, cəmlənlik qayda-qanununa ciddi əməl edirdi. Yeri çox rahatdı: o neçə vaxtdı ki, bir yerdə işləyir, nəyəsə qol çəkirdi. Bir sözlə, onu qiyamət adam hesab edirdilər. Onun ancaq bir ehtirası, daha doğrusu böyük arzusu vardı ki, bu da öz şəxsi evi olması idi, özü də adi ev deyil, ağayana ev. Nəhayət, arzusuna çatdı: o, Peterburq tərəfdə bir ev bəyənib aldı, bir qədər uzaqdısa da, amma yaxşı bağı vardı, həm də çox yaraşqlı idi. Yeni sahib belə fikirləşirdi ki, evin uzaqlığı daha yaxşıdır: o, qonaq qəbul etməyi xoşlamırdı, bir yerə qonaq, yaxud işə getməyə isə iki adamlıq, qəhvəyi rəngli gözəl karetası, Mixey adlı faytonçusu, iki də balaca, lakin möhkəm və qəşəng atı vardı. Bütün bunlar da qırx illik qənaət nəticəsində, ağır zəhmətlə topladığı pulla alınmışdı, odur ki, bütün bunlardan ürəyi şad olurdu. Buna görə də ev alandan və ora köçəndən sonra Stepan Nikiforoviç ürəyində elə bir məmnunluq hiss etdi ki, əvvəllər ən yaxın tanışlarından belə səylə gizlətdiyi təvəllüd gününə qonaq da çağırırdı. Onlardan birini hətta xüsusi məqsədlə dəvət etmişdi. Özü evin yuxarı mərtəbəsini tutmuşdu, eynilə yuxarı kimi tikilmiş aşı-

ğı mərtəbəyə kirayənişin lazımdı. Stepan Nikiforoviç Semyon İvanoviç Şipulenkoni nəzərdə tuturdu, həmin axşam söhbəti hətta iki dəfə bu mövzu üstünə gətirdi. Lakin Semyon İvanoviç özünü o yerə qoymurdu. Sifətinə daimi sarılıq çökmüş qara saçlı, qara bakenbardlı bu adam da özünə illər boyu çətinliklə yol açmışdı. Evli idi, qaraqabaqdı, evdən çıxmağı xoşlamazdı, evdəkilər zəhmindən tir-tir titrəyərdilər, inamla xidmət edirdi, o da bu minvalla hansı rütbəyə çatacağını, xüsusilə hansı rütbəyə heç vaxt çatmayacağını çox gözəl bilirdi, özü də yeri yaxşı idi, çox möhkəmdi. Özünü bürüzə verən yeni qaydalara hirsələnmədən baxa bilmirdisə də, çox təşviş keçirmirdi: o, özünə çox qürrəli idi, buna görə də İvan İliç Pralinskiyin yeni mövzular ətrafındakı boşboğazlığına rişxəndlə qulaq asırdı. Amma burası var ki, onların hamısı bir balaca dəmdə, odur ki, hətta Stepan Nikiforoviçin özü cənab Pralinski səviyyəsinə enib onunla yeni qaydalar haqqında yüngül mübahisəyə girişdi. Gəlin, bir neçə kəlmə zat-aliləri cənab Pralinskidən danışaq, axı bu hekayəmizin əsas qəhrəmanı da odur.

Həqiqi mülki müşavir İvan İliç Pralinski cəmi dörd aydı ki, zat-aliləri adlanırdı, bir sözlə, cavan generaldı. O, yaşca da cavandı. Qırx üç yaşı ancaq olardı, artıq verməzdin, görkəmindən isə daha cavan görünürdü, özü də cavan görünməkdən xoşu gəlirdi. Bu, uca boylu, gözəl kişiydi, qəşəng geyinər, zövqlə

tikilmiş kostyumda özünü təmkinlə aparar, boynuna saldığı ordenlə fəxr edərdi, hələ uşaqlıqdan kübarlara məxsus bəzi ədaləri mənimsəmişdi, subay olduğundan varlı, hətta kübar qız almaq xəyalı ilə yaşayırdı. Ağillı olsa da, hələ çox şey arzulayırdı. Hərdən bir uzunçuluq etməyi, hətta özünü çəkməyi xoşlayırdı. Yaxşı ailədənədi, general oğlu idi, əlini ağdan qara-ya vurmamışdı, nəvazişlə əhatə olunan uşaqlığında məxmər və batist parçadan paltar geyinərdi, kübarlara aid məktəbdə tərbiyə alıb oradan zəngin bilik əxz etməsə də, işdə irəliləyib generallığadək yüksəlmişdi. Rəisləri onu bacarıqlı adam sayır, hətta ona ümid bağlayırdılar. Başçılığı altında iş başlayıb ta general rütbəsinədək yüksəlmişdi Stepan Nikiforoviç isə onu heç vaxt işgüzar saymamış, ona heç bir ümid bağlamamışdı. Ancaq Pralinskinin yaxşı ailədən çıxması, var-dövlət, yəni xüsusi təsərrüfat müdiri olan böyük, əsaslı ev sahibi olması, yaxşı adamlarla qohumluğu, bundan əlavə boy-buxunu ona xoş gəlirdi. Həddən artıq xəyalpərəstliyinə və dəmdəməkiliyinə görə Stepan Nikiforoviç onu öz-özlüyündə məzəmmət edərdi. İvan İliçin özü belə hərdən hiss edirdi ki, həddindən artıq təkəbbürlü, hətta vasvası, xırdaçıdır. Qərribə işdir: bəzən onda bir növ utancaqlıq, hətta gördüyü bir iş üçün yüngül peşmançılıq hissi müşahidə edilirdi. Hərdən qəmlə, gizli bir ürək ağrısı ilə etiraz edirdi ki, düşündüyü kimi də yüksəklərə qalxmamışdır. Belə dəqiqələrdə, xüsusilə babasili şiddət etdiyi vaxtlarda o

məyus olur, ümidsizliyə qapılır, həyatını une existence manguce¹ hesab edir, şübhəsiz ki, ürəyində özünün parlament bacarığına inamını itirir, özünü parlyor², ibarəpərdaz adlandırırdı. Bütün bunlar, əlbəttə, onun qiymətini xeyli artırırıdısa da, yarım saatdan sonra yenidən başını qaldırıb daha inadla, daha təkəbbürlə lovğalanmasına, özünü hələ bundan sonra göstərib ancaq yüksək mənəb sahibi yox, hətta Rusiyanın uzun müddət unutmayacağı dövlət xadimi kimi tanı- nacağını iddia etməsinə əsla mane olmurdu. Hərdən xəyalında öz heykəlləri də canlanırdı. Bundan da belə çıxır ki, İvan İliçin iştahı çox böyükdü, halbuki o, qeyri-müəyyən arzularını, ümidlərini gizli bir qorxu ilə ürəyinin dərinliyində saxlayırdı. Bir sözlə, o, xeyirxah, hətta şair təbiətli adamdı. Son illərdə ümidsizlik ona tez-tez əzab verirdi. O daha əsəbi, vəsvəsəli olmuşdu, hər bir etirazdan inciməyə hazırıdı. Lakin yeniləşən Rusiya birdən ona böyük ümidlər verdi. Generallıq rütbəsi bütün bu ümidlərə yekun vurdu. O ayıldı, başını qaldırdı. Birdən-birə fəsahtə və çox danışmağa, fəvqəladə dərəcədə tez və qəfildən mənimsədiyi tamam yeni mövzularda danışmağa başladı. O, ürəyini boşaltmağa fürsət axtararaq şəhəri dolaşır, bir çox yerdə qızgın liberal şöhrəti qazanma- ğa nail olurdu ki, bu da onu fərəhləndirirdi. Bu ax- şam dörd piyalə şərab içib lap açılmışdı. O çoxdan

¹ Uğursuz həyatı olan şəxs (fransızca).

² Boşboğaz (fransızca).

görmədiyi, indiyədək həmişə hörmətini saxladığı, hətta hər sözünə əməl etdiyi Stepan Nikiforoviçi öz fikrindən daşındırmaq istəyirdi. Onu nədənsə cəhalətpərəst sayırdı, buna görə də qeyri-adi bir coşqunluqla ona hücum edirdi. Stepan Nikiforoviç demək olar ki, etiraz etmir, mövzu ilə maraqlansa da, bic-bic gülümsəyərək qulaq asırdı. İvan İliç isə getdikcə qızıqır, xəyali mübahisədən vəcdə gələrək piyaləsindəki şərabdan tez-tez, həddən çox dadırdı. Stepan Nikiforoviç butulkanı götürüb hər dəfə onun piyaləsini doldururdu, bu da nədənsə birdən İvan İliçə toxunmağa başladı, xüsusən ona görə ki, zəhləsi getdiyi, həyasızlığına və kinli olmasına görə hətta qorxduğu Semyon İvanoviç Şipulenko böyükdə oturub hiyləgərcəsinə susur, elə hey gülümsəyirdi. İvan İliçin fikrindən keçdi ki, “bunlar deyəsən məni uşaq yerinə qoyublar”.

– Yox, vaxtdır, daha çoxdan vaxtdır, – deyə o, qızgınlıqla sözünə davam edirdi, – həddən çox gecikmişik, zənnimcə, humanistlik, tabeliyində olanlarla humanistcəsinə rəftar etmək, əsas məsələdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, axı onlar da adamdırlar. Humanistlik hər şeyi xilas edər və hər şeyi çıxarar...

Semyon İvanoviç tərəfdən səs eşidildi:

– Hi-hi-hi-hi!..

Nəhayət, Stepan Nikiforoviç iltifatla gülümsünüb etiraz etdi:

– Bizi nədən ötrü belə möhkəm danlayırsınız? Boynuma alıram ki, İvan İliç nə demək istədiyinizi hələ də başa düşə bilməmişəm. Siz humanistliyi irəli sürürsünüz. Bu, insanpərvərlikdir, nədir?

– Bəli, elədir, insanpərvərlik də demək olar... Mən...

– İzin verin. Mən elə bilirəm ki, məsələ təkcə bunda deyil. İnsanpərvərlik həmişə olmuşdur. İslahat isə bununla məhdudlaşmır. Kəndli, məhkəmə, təsərrüfat, otküp, əxlaq məsələləri qalxmışdır, bitməz-tükənməz bütün bu məsələlər də birlikdə, birdən-birə böyük, necə deyərlər, təbəddülat doğura bilər. Bizim də qorxduğumuz budur, daha təkcə insanpərvərlik yox...

– Bəli, məsələ daha dərinidir... – deyə Semyon İvanoviç dilləndi.

– Mən; çox yaxşı başa düşürəm, müsaidənizlə Semyon İvanoviç deyim ki, o dərinliyi başa düşməkdə də heç də sizdən geri qalmaram, – deyə İvan İliç acıladı, həddən ziyadə kəskin cavab verdi, – bununla belə, hər halda cəsarət edib sizə də deyə bilərəm ki, Stepan Nikiforoviç siz də məni qətiyyənlə başa düşməmisiniz...

– Başa düşməmişəm.

– Halbuki mən bu fikirdəyəm və hər yerdə bu fikri yeridirəm ki, insanpərvərlik, yəni məmur dan mirzəyə, mirzədən ev xidmətçisinə, ev xidmətçisindən mujikədək, qərəz, tabeliyində olan bütün adamlara insanpərvərcəsinə münasibət qarşıdakı islahat